

KOLTAI TAMÁS

Mindenhol van egy Béla

■ HÁY JÁNOS:

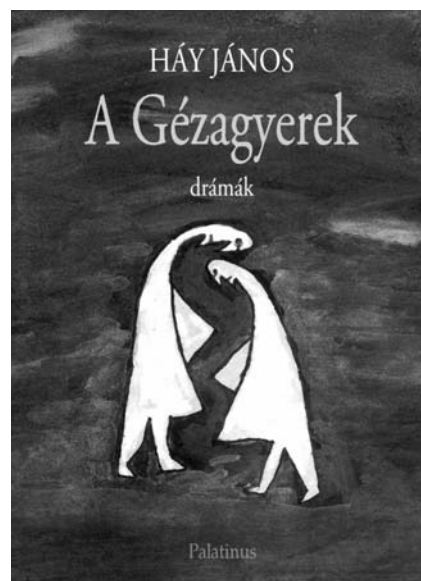
A GÉZAGYEREK ■

Háy János darabjaiban a köznapi cselekményszint és a létezés eredendő titkára való rákérdezés kelti a feszültséget. A banalitás-ban megjelenő metafizika, a dolgok végső értelmének kutatása teszi őket izgalmassá. Talán ezért nevezi a szerző több színművét is „istendramának”, noha az elnevezés – vagy az ötlet, hogy ez a szó mint műfaji megjelölés íródjon ki a cím alá – tudomásom szerint nem tőle származik. Annyiban mindenesetre jogos a fogalom többszöri használata, hogy az eleve elrendelésnek – így vagy úgy – meghatározó szerep jut a darabokban. A kötet címadója, *A Gézagyerek* – Háy első, színpadra került és nemzetközileg mindaddig legismertebb darabja – egy autista (vagy autisztikus) s ezáltal a transzcendenciával az átlagembereknél szorosabb kapcsolatban lévő fiúról szól, aki egy köfeytő futószalagjának felügyelőjeként kvázi mint „isten” tartja tekintetét az alanti működésben, beavatkozásra készen, ha nem mennek rendjén a dolgok. Konfliktusának oka, hogy kiderül: a dolgok nem a végső elrendelés szerint történnek, hanem manipulálják őket, ebben az esetben viszont rá nincs szükség, semmi dolga a világban. *A Pityu bácsi fia* című darabban a nagyvárosi és a falusi életforma ellentétének végzetes véletlenláncban kell összefüggésbe kerülnie ahhoz, hogy a szénapajtába „odakészített” vasvilla szükségyszerűen fölnyársaljon egy kislányt. *A Senákban* a tulajdonjog természetinek tételezett törvényébe való durva társadalmi beavatkozás – téesszbe „tagosítják” a parasztember földjét, elveszik a lovait – kihívja a jogokért felelős transzcendens világrend bosszúját: az elkönfiskált lovak agyon-tapossák az örök érvényű jogot fölragó új gazdát. A predestináció elve látványos konfliktus nélkül, az önmagát ismétlő időben, „csehovi” módon érvényesül *A Herner Ferike faterja* című színműben, melyben az azonos nevű szereplők több nemzedéke válik tanújává egy régmúlt tett késői következményének, miközben a körülöttük lévő világ lényegében nem változott.

Tisztán szociográfiailag Háy a modern dráma kevésbé föltérképezett – vagy a stíloromantika magasleséről ironizálандó kuriózumnak tekintett – területét, a lecsúszottak, nehéz életűek, társadalmilag és mentálisan hátrányos helyzetűek életét ábrázolja.

Van ebben valamelyes dacos elhatározás is, amely élből elutasítja az értelmiségi szubkultúra „konfliktusait”, a „polgári” nyavalygást, lelkiizést, a háromszögdrámát éppúgy, mint a vadkapitalizmus kedvelt figurái – a vállalkozó, a maffiózó és macái – köré épített *Zeitstücköt*. Háy „istendramáiban” az Isten háta mögött élők szociográfiai megközelítése azonban csak a felszíni réteg; fontosabb ennél az, amit ontológiai megközelítésnek neveznék. Mindegyik darabban van egy-egy szereplő, akit a létezés oksági értelme foglalkoztat. Közülük többen rákérdeznek a dolgok metafizikai lényegére, arra, hogy „mi történik”, vagy „miért történik”. *A Senák* Janija éppen az előbbi kérdést teszi föl, miután aláírta a belépési nyilatkozatot. Nyilván nem saját döntésének okára, hanem kényszerből váltalt szükségyszerű cselekvésének magasabb értelmére, illetve az értelem hiányára utal. Ugyanebben a darabban Gézának – egy „primitív” parasztembernek – lucernakaszáláskor a „lucernák tudata” jut az eszébe, tudniillik hogy az Isten szempontjából nem vagyunk-e ugyanolyanok, mint a lucernák a mi szempontunkból, azaz tud-e rólunk egyenként az Isten, foglalkozik-e velünk. *A Gézagyerek* azon *filózik*, hogy miért kap az ember sorsdöntő lehetőséget – piros és zöld gombot – a kezébe, ha végső soron mégsem ő dönt a sorsról. *A Pityu bácsi fia* Janija szerint – a nevek több darabban ismétlődnek, „mindenhol van egy Béla”, mondják valahol – „az a legnagyobb baj, hogy végül is semmiről nem lehet tudni, hogy miért van éppen úgy”, és „milyen akkor az, ha ilyen dolgokba belekeveredik” az Isten? *A Herner Ferike faterja* szereplői kevesebbet töprengenek a transzcendencián – kivéve Herda Pityut, akit erősen foglalkoztat az elmúlás gondolata –, nem expresssis verbis fogalmazzák meg létproblémájukat, viszont saját, időben meghosszabbított, mintegy a végtelenbe vetített létezésükkel s a „becketti” árokpartra való örök visszatéréssel illusztrálják a világba vetettség misztériumát.

Nem szeretném eltúlozni Háy darabjainak abszurdizáló filozofikusságát – még rám süti, hogy *gondolta a fene* –, de korszakos jelentőségűnek érzem, hogy a filozófiai gondolkodás hiányáról tanúskodó magyar drámairodalmi hagyományba (kivételesen: Eörsi István és Örkény István) berobban egy elemi létkérdéseket föltevő drámaíró, aki ráadásul nem az intellektuális-ideológikus vonalon, hanem a „realizmus”, a mindennapi élet felől, témáit tekintve annak is a „perifériájáról” indul el. (Nem véletlen, hogy maga is Örkényre hivatkozik példa gyanánt.) A gondolati alapvetést azért sem árt hangsúlyozni, mert a színházi gyakorlat értelemszerűen elszokott tőle, és Háy esetében is hajlamos lehet csupán darabjainak zsánerképszerű „népies-

ségét”, vigjátéki komikumát észrevenni – ahogy ezt, sajnos, számos előadás igazolja. Ebben talán ő maga is hibás egy kicsit, amikor egyes esetekben az egyértelmű mulattatás kedvéért süttögeti el az egyébként „kétértelmű” rafinériával működtetett nyelvi patronokat.

Holott a nyelv ezeknek a daraboknak a legfőbb értéke. Háy a legegyszerűbb, gyakran klisézett köznyelvet használja, a négybetűs szavaktól sem tartózkodik, de a szereplők beszédmódja kerüli a naturalizmust, az ismétlések, visszakérdezések, redukciók, jó esetben még a poénok is sűrített és stilizált költői konstrukcióba szerveződnek. A költőiség – amelyen a legkevésbé sem szabad pihegő lírizmust értenünk – a legmarkánsabb helyeken, például *A Gézagyerek* monológjaiban a gondolatrítmus húzóerejéből fakad. („A mama azt mondta, hogy a papa, úgy csinált, hogy ezt kinövi a gyerek, hogy azt mondta, hogy ne csináljad ezt, gyerek, én meg nem tudtam nem azt csinálni, amit csináltam, mert én ilyen voltam, hogy azt kellett csinálnom.”) Más esetben a nyelvi csökevények a karakterek tudatállapotát jellemzik, és elsősorban mulatságosak. A nyelvi jellemzés általában nem bántó, a szerző elnéző szeretettel kezeli szereplőit, mintha személyes ismerősei volnának. Csak néha téved az öncélú viccelődés útvesztőjébe, ilyenek érzem *A Senák* „anyóstémáját”.

Háy azon kevés íróink egyike, akinek saját világa van (hogy ez milyen markáns tömörséggel jelenik meg, azt a kötetben található, a drámák előzményeként tekinthető novellák példázzák), és ez arra kötelezi, hogy feleljen meg a dramaturgiája iránti fölfokozott várakozásnak. Amely – e sorok írójának véleménye szerint – a költői absztrakció és az életszerűség viszonyának elmélyítésére intené.

Palatinus Kiadó, 2004